

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. NOVEMBER.

11. FÜZET

Rovásírásos kún nyelvemlékek

Három év múlva lesz 700 esztendeje annak, hogy a kún törzsek 1239-ben, Kuthen vezérlete alatt, a mindinkább nyugat felé törő mongolok elől Magyarországra települtek. A 40.000 kún család jelentékenyen gyarapította az ország lakosságát a Duna-Tisza közén, a Temes, Maros és Körös felsőfolyása táján. Támaszai voltak az utolsó árpádházi királyoknak a szertehúzó és önös érdekeiket hajszoló főnemességgel szemben. Mint a király megbízható katonái, félelmetes fegyvereikkel védelmezték az ország határait németek, csehek ellen, kik a XIII. század zavarosában a magyar korona és a magyar föld után nyúltak. Ez az akkor még nem keresztény nép védte a keresztény Magyarországot, és ezek az u. n. pogányok fékeztek meg a keresztény egyház hűtlen gyermekeit — mint ahogy IV. Béla király írta 1254-ben, a pápához írt egyik levelében.¹ De nemcsak számbeli súlyuk tette őket történelmi erőtenyezökké. Pogánynak nevezett vallásuk, mely mindenféle térítési kísérletnek huzamos időn keresztül makacsul ellentállt, már-már a keresztény vallás hegemoniáját fenyegette a magyar határokon belül.²

És mindezen körülmények után nem különös-e mégis, hogy ezen Kelet felől betelepülő országos súlyú ethnikumnak eddigelé egyetlen egykorú és közvetlenül az ő kezüktől származó hiteles nyelvemléke sem került napvilágra, holott annyi évszázadon keresztül megszakítás nélkül éltek Magyarországon? Pedig ez a kún nyelv a XVI. század közepe táján, amikor a protestáns prédikátorok a kúnok közt felléptek³, még minden valószínűség szerint élő nyelv volt. A protestáns hittérítés emlékét ugyanis a magyarországi kún Miatyánk jellegzetes zárómondatából halljuk kicsendülni. Irodalmi feljegyzések alapján azonban pontosan nem állapítható meg, hogy ez a Magyarország területén beszélt török nyelv, a reformáció

¹ . . . per paganos hodie regnum nostrum defendimus, et per paganos infideles Ecclesiae conculcamus. (Fejér, Cod. IV. 2, 218—224). Gyárfás István, A jász-kúnok története. II. Kecskemét, 1873. 408.

² Id. II. 297.

³ Dr. Gyórfy István, A kunok megtérése. Protestáns Szemle, XXXIV. 1925. 680—681.

fellépését követő idők után, végleg mikor halt ki. A kún kérdés irodalmába átment hagyomány arról szól ugyan, mint hogyha Varró István karcagi polgár, nagykúnkerületi meghatalmazott lett volna az az utolsó kún, aki őseinek nyelvét még ismerte volna, s 1771-ben elkövetkezett halálával ez a nyelv örökre az ő ajkán némult volna el.⁴ Az ő ajkáról már csak az első hangtanilag és nyelv-szerkezetiileg is erősen megromlott kún Miatyánk-szöveget sikerült Kollár Ádám Ferenc bécsi udvari tanácsosnak és könyvtárigazgatónak 1745-ben lejegyeznie.⁵ Innen ered a hagyomány. Ezen a legrégebb, de ekkorra már elejétől végéig deformálódott szövegen azonban világosan meglátszik, hogy a kúnok nyelve ebben az időben élő nyelvnek nem tekinthető többé.

Úgy látszott egész a mai napig, mint hogyha sem maga a kún nép, sem a magyarországi oklevelek egész tárháza, személy- és helyneveken kívül, egyéb hitelesnek mondható nyelvanyagot az utókor számára meg nem mentett volna.

Azok a kún Miatyánk-szövegek, továbbá az u. n. Asztali Áldás, Halási Ének és Köszöntések ugyanis, melyek e kihalt nyelv magyarországi emlékei gyanánt eddig ismeretesekek voltak⁶, tulajdonképpen már nem kúnul beszélő emberek által jegyeztettek le, és nem is közvetlenül az ő ajkukról jutottak tudomásunkra. Nemzedékről-nemzedékre szálló szóhagyomány útján, immár teljesen elmagyarosodott kúnok magyaros ejtése szerint, hangtanilag megromlott alakban, eredeti nyelvtani szerkezetükből kiforgatva, egyes változataikban erősen megcsonkítva, már csak értelmükvesztett nyelvi furcsaságokként maradtak az utókorra. Az eltorzult szövegek hangtani és alaktani rekonstrukciója, értelmük megfejtése, a török nyelvek ismerőinek is, hosszú időn keresztül, elég gondot adott. Nem azok a valóságos „nyelvemlékek” ezek, mint amelyeket ezen elnevezéssel, a szó nyelvtörténeti vonatkozásában, kifejezni szokás.

Amennyire megállapíthatjuk, chronologiai szempontból sem a legrégebb idők emlékeivel állunk itt szemben. Az ismeretes kún Miatyánk-változatok ugyanis rendszerint a következő záradékkal végződnek (a Kollár-féle változat szerint): *szen borszony, boka*

⁴ Comes Géza *Kuun, Codex Cumanicus*. Budapestini, 1880. XLIII; Gyárfás István, *A jászkúnok nyelve és nemzetisége*. Budapest, 1882. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. X. köt. V. sz.) 65.

⁵ Gyárfás István, *l. m.* 59–60.

⁶ Dr. Mészáros Gyula, *Magyarországi kún nyelvemlékek*. Budapest, 1914. 18–42.

csalli, bótson igyi tengere. Ammen. Szövegrekonstrukcióval és magyar fordításban: „Te vagy ez az erős, ez az igaz Isten. Ámen.“ Ebben a sorban nyilvánvalóan a Máté-evangélium Miatyánk szövegének szabadon fordított zárómondata rejlik, mely az Evangeliumban eredetileg így hangzik: „Mert tiéd az ország, és a hatalom, és a dicsőség, mind örökké, Ámen“ (Máté, VI, 13). A Miatyánk-szövegnek ezt a záradékát Magyarországon csak a protestáns liturgia kezdte alkalmazni. Fordítása a XIV. századból származó Codex Cumanicus kún Miatyánk-szövegében sincs meg.⁷ Valószínű, hogy a magyarországi kún Miatyánk-szövegnek, de legalább is magának e zárómondatfordításnak keletkezési kora már csak a mohácsi vésztt követő időkre, a XVI. századra tehető, midőn Magyarországon a protestánsizmus terjedni kezdett.⁸

Ez értelmükvesztett emlékek felfedezése azonban a kúnóság körében még így is igen nagy feltűnést keltett. Kegyeletes buzgósággal annak idejében egyesek mindent elkövettek, hogy ezek a maradványok ezentúl már végleg feledésbe ne menjenek. A kún Miatyánkot az 1730/40-es években Nánásy János kiskúnkerületi táblabíró rendeletére Fülöpszálláson Rákosi István tanító az iskolásgyermekekkel tanultatta. Az u. n. Halasi Éneket, egykorú ismeretes ének dallamára, Halason a református gimnáziumban 1846/7 óta jó ideig ugyancsak rendszeren tanították. „Ez éneket, hagyomány szerint, Halas városi tanácsnok Miskolczi Kerekes László, nem tudni mikor és hol tanulta el, s hozta magával 1840 körül, mint állítólag régi kún maradványt, s ettől jutott az iskolába.“ Ezenkívül még az Asztali Áldást is megtanultatták, „mint a régi kúnok nyelvének némi mutatványát.“⁹

Napjainkban pedig, midőn a történet- és nyelvkutatás már-már beletörődött abba a helyzetbe, hogy a magyarországi kúnok nyelve elenyészett anélkül, hogy közvetlenül e nép kezéből bármilyen írott emléket is hátrahagyott volna, — egyszerre csak teljesen váratlanul, kún írással írott kún nyelvemlék bukkant fel a régi pest-vármegyei kún település kellős közepéről. Az 1932. esztendőben Kecskemét városa közelében, Ladánybene és Kúnkerekegyháza határában, XIII. századbéli női sírokból, egy-egy ezüstgyűrű került

⁷ Comes Géza K u n, I. m. 171.

⁸ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 17—8; Vö. Comes Géza K u n, I. m. XLVIII.

⁹ Dugonics András, *Etelka*. 1791. II. 428; Gyárfás István, *A jász-kúnok nyelve és nemzetisége*. 59. 68. 63.

napvilágra, melyek mindegyikének külső felületén körbenfutó rovásírások felírat tűnt elő. A ladánybenei (VII. számú) sírból, melyet a századok folyamán egyszer már feldúltak, a női halott díszei közül az ezüstgyűrűn kívül még hajkarikák kerültek napvilágra. Ugyancsak női hajkarikák találtattak a kúnkerekegyházai (VI. számú) sírban is.

Szabó Kálmán dr., a kecskeméti városi múzeum igazgatója, ki mindkét helyütt az ásatásokat végezte, szíves volt közölni velem, hogy úgy a ladánybenei mind a kúnkerekegyházai hajkarikás temetkezés szokása, ezen síroknak XIII. századbéli kora mellett szól. Ásatásaiból merített véleménye szerint a mai Kúnkerekegyháza helyén létesült első település a tatárjárás idejében, 1241 tájban pusztult el. *Kerekegház* (sic!) neve ugyanezen a helyen már csak egy 1359. aug. 15.-iki oklevélben tűnik fel¹⁰, bár sem az itt feltárt sírmezőn, sem annak környékén, eddig még a XIV.—XV. századra jellemző leletek nem kerültek elő.

Mindkét felíratos gyűrű, 1932-től fogva egész az idei 1936. évig, megfejtetlenül őriztetett a kecskeméti városi múzeumban. Az idei év szeptember 12-én egy mástermészetű archaeologiai kutatás nyomán kerestem fel Kecskemét múzeumát. Meglepetéssel vettem észre az egyik kiállítási szekrényben a két ritkaértékű rovásírásos emléket. Az első pillanattól fogva nem volt kétségem abban, hogy a gyűrűkön a jenízei- és orchon-vidéki kök-türk felíratokról ismert „rovásírás“-sal („szibériai írás“-sal) állunk szemben. Kök-türk rovásírás a XIII. századból, Magyarországon...! Ha egymagában csak erről lenne szó, már egyedül ez is nagy művelődéstörténeti meglepetés volna.

Ez a Belső-Ázsiában használatos szótagírás ugyanis Kr. u. a VII. század első felében tűnt fel a Jenízei-vidéken. Legrégibb emléke a begrei sírkő kb. 648-ból. A szomszédos Orchon-vidék felíratos emlékei a VII. század későbbi évtizedeiből s a rákövetkező VIII. századból valók.¹¹ A kőszálakra írott török rovásírás legkésőbbre datálható emléke a kara-balgaszuni háromnyelvű ujjur emlék, mely azon ujjur khagan (*uygur q[ayan]*) emlékére állítottott

¹⁰ Gyárfás István, A jász-kúnok története, III. Szolnok, 1883. 84. 499.

¹¹ W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Erste Lieferung. St. Petersburg, 1894. 301. 314—5; W. Thomsen, Inscriptions de l'Orchon, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V. Helsingfors, 1896. 44—54; O. Donner, Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. JSFOu. XIV. Helsingfors, 1896. 7. 69; Dr. Hans Jensen, Geschichte der Schrift. Hannover, 1925. 209. 210.

fel, ki 825-től 832-ig uralkodott.¹² Evvel aztán ez írástypus uralma, rövid virágzás után, Mongolország területén be is fejeződött.

A török rovásírás azonban a VIII. század folyamán, valószínűleg ugyanezen század végéig, Kelet-Turkesztánban Turfan vidékén (Toyoq és Iduqut-Schähri [Chodscho]) is használatban volt. Itt azonban már nem monumentális epigraphia alakjában, hanem mint papírra írott manichaeus könyvírással találkozunk vele.¹³ Nyugat felé legtávolabbra kiterjedő nyomai néhány rövidszövegű sírköfelirat alakjában az orosz-turkesztáni Talas-völgyében fekvő Aulie-ata környékéről ismeretesek.¹⁴ E belső-ázsiai írástypust azonban, új műveltségi és politikai alakulások keretében, a kurzivjellegű ujjgur-írás csakhamar elnyomta. Az átalakulás oly gyökeres volt, hogy amennyire az eddig napfényrekerült emlékek tanúskodhatnak, a török rovásírás nyomait Belső-Ázsiában a későbbi századok folyamán már követni nem tudjuk.

A ladánybenei és künkerekegyházai rovásírásos kún gyűrűk felbukkanásával azonban e keleti írástypus élettörténetében új fejezet kezdődik. Azt látjuk belőle, hogy ez a rovásírás tulajdonképpen a IX. század elején sem halt ki, hanem a Belső-Ázsiából nyugat felé hömpölygő töröknyelvű kúnység kulturjavai között, Magyarország területén, még a XIII. század folyamán is élő valóság volt.

Nehezen lehetne ugyanis úgy felfogni a kérdést, hogy a gyűrűk felírata talán valahol Belső-Ázsiában akkor készülhetett, mikor ott a török rovásírás még virágzott, s a vándorlás során idegenből importált és nemzedékről nemzedékre hagyott kész kulturkincs alakjában származott volna el a Duna-Tisza közé. A török rovásírásnak Belső-Ázsiában való megszűnte és az ezüstgyűrűknek chronológiája közt ugyanis nem kevesebb, mint félezeresztendő időbeli űr tátong. Nem valószínű, hogy ezeket a kézen hordott, s ennél fogva az elkopásnak elsősorban kitett ékszereket, annyi időn keresztül, annyi nemzedék, ily aránylag elviselhető tartásban

¹² Vilhelm Thomsen, Ein Blatt in türkischer „Runen“schrift aus Turfan. Sitzungsber. d. kön. preuss. Akademie der Wissenschaften. 1910. 300.

¹³ A. von Le Coq, Köktürkisches aus Turfan. Sitzungsber. d. kön. preuss. Akademie der Wissenschaften. 1909. 1047—1061; Vilhelm Thomsen, Ein Blatt in türkischer „Runen“schrift aus Turfan 296—306.

¹⁴ W. Barthold, Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften (Dr. W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1897. Anhang) 14; a szövegek megbízhatatlan olvasási kísérletét l. Julius Németh, Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. Körösi Csoma-Archivum. Budapest, II. (1926) 134—143.

és olvasható írásjegyekkel hagyta volna hátra. Közelebb járunk az adottságok helyes felismeréséhez, ha a kérdéses jelenséget akként magyarázzuk, hogy ez a belső-ázsiai írástypus, mint meg nem szakadó műveltségi hagyomány, a Nyugatra vándorolt kún törzsek közt még a XIII. század folyamán is tovább élt. A jelenségnek így értelemben való felfogását egy XIII. századig visszanyúló hasonló értelmű történelmi feljegyzés is javasolja.

Balbinus Bohuslaus cseh történetíró ugyanis 1677-ben kiadott munkájában arról értesít, hogy a kúnoknak IV. Béla király alatt, 1253-ban, Morvaországba történt betörése idejében még saját írásuk volt. Balbinus 1677-ben a maga szemével látta ezen betörés alkalmával elesett kún vitézek egykori sírköveit, melyekkel Ivančice (Eibenschitz) és az oslovani zárda közelében egy templom padozatát csaknem teljesen beborították. Ezeken a sírköveken kún betűkkel írott feliratok voltak. E nagyjelentőségű értesítés szószerint következőkép hangzik: „Bela rex iterum cum suis Cumanis, Turcarum, qui nunc Ungariam obtinent, antambulonibus, Christianorum quietem sollicitavit, totamque Moraviam, non parcens aetati, nec sexui, caesis omnibus pervastatis; barbariem hanc urbes, arces et loca moenibus cincta evaserunt; templa ipsa pessumdedit, Sacrorum omnem apparatus rapuit, superest hodieque (1677) aliqua barbarorum memoria, non procul Evancziczio et Oslovanensi coenobio insigne templum Christianorum, in quo plurima Cumanorum sepulchra et saxa, litteris illorum incisa spectantur; quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi, — hoc barbarorum metu rex Venceslaus commotus, Pragam novis moenibus cinxit.“ (Balbini Bohuslai Epit. rer. bohem. p. 266—7. Chron. Salisburg. p. 363)¹⁵

E szemtanú érdekes feljegyzése a magyar mult kutatóit a XIX. század folyamán huzamos időn keresztül foglalkoztatta. Mint ahogy a kúnok történetírója Gyárfás István megemlékezik róla, a kún feliratok kérdését Horváth István 1836-ban¹⁶, Jerney János 1851-ben¹⁷, Érdy János ugyancsak 1851-ben, majd 1853-ban¹⁸ tette szóvá. A feliratok lemásolása ügyében a M. Tud. Akadémia 1853. okt. 22-én a morva-sziléziai társaság történelmi osztályánál

¹⁵ Gyárfás István, A jász-kúnok története. II. 406—7.

¹⁶ Tudományos Gyűjtemény. VII. 127.

¹⁷ Keleti utazás. Pest, 1851. II. 438.

¹⁸ Új Magyar Múzeum. 1851. XI. 457. 1853. II. 438.

lépéseket is tett, de mindezideig „ennek eredménye nyilvánosságra nem jutott.“¹⁹

IV. Béla idejében, az 1240. esztendőben, vagyis amikor a kúnok már letelepültek volt Magyarországon, találkozunk egy más keleti írástypusnak, az ujjur-írásnak említésével is. Julianus magyar dominikánus szerzetes, keleti utazásáról visszatérőben Susdaltól magával hozta Batu mongol khánnak IV. Béla királyhoz intézett levelét. Erről a levélről maga ez a Julianus utazásáról szóló eredeti jelentés ezt mondja: „Littere autem scripte sunt litteris paganis, sed lingua Thartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes nullos invenit. Nos autem cum transiremus per Cumaniam, paganam civitatem magnam, quendam invenimus, qui eas nobis est interpretatus.“²⁰ Ez a pogány írás, Dsingiz khán uralkodása óta a mongol-birodalomban hivatalosan használt ujjur-írás volt. A Julianus-féle jelentés értelmében 1240-ben Magyarország területén ezt az írásfajtát is igen sokan ismerték és el tudták olvasni, de a levél mongol nyelvű szövegét már senki sem értette. Magát az írástypust a mongol hódítás és államhatalom terjesztette el Kelet-Európában. Messze kiterjedő használatáról a minorita rend évkönyveiben egy hittérítő így emlékezik meg: „Ego vero, consilio habito, prius volui linguam terrae addiscere, et per gratiam Dei addidici linguam Cumanicam et literaturam Uiguricam, qua quidem lingua et literatura utuntur communiter per omnia regna ista.“²¹ Valószínű, hogy a mongol politikai és kulturális körzettel közvetlenül érintkező kún népelem sem vonhatta ki magát az ujjur-írás befolyása alól. Az is lehetséges, hogy IV. Béla Batu khán ujjur-írásos levelét is magyarországi kún írástudókkal olvastatta el. Hogy azonban a Magyarországon letelepülő kúnoknak, ettől teljesen függetlenül, mintegy nemzeti jelleggel bíró saját írásuk is volt, arról kézzelfogható módon maguk a ladánybenei és kúnkerekegyházi sírokból előkerült ezüstgyűrűk rovásos feliratai tanúskodnak.

E feliratok typologiai hovatartozása tekintetében semmi kétség sincsen. A bennük előforduló írásjegyek jobbról balra haladó ductusukra, alakjukra, alakváltozataikra (n^1 , d^2) és hangtani értékükre nézve a kök-türk rovásírással azonosak.

¹⁹ Gyárfás István, I. m. II. 286.

²⁰ Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár. Pest, 1869. VII. 549—560.

— Gyárfás István, I. m. II. 403.

²¹ Comes Géza Kun, Codex Cumanicus. XLI.

A feliratoknak első tekintetre feltűnő jellegzetessége az egyes írásjegyeknek jobbról balra haladó ductusában jut érvényesülésre. Ez a körülmény mindjárt a vizsgálat elején felhívja figyelmünket arra, hogy itt nem európai írástypussal állunk szemben. Ebből a szempontból különösképen szembeötlik a ladánybenei felirat írásjegyeinek félreismerhetetlenül hangsúlyozott jobbról balra való orientáltsága. A szibériai kök-türk írás függélyes vonalból álló írásjegyrészeinek itt kivétel nélkül, minden egyes esetben, észrevehetően bal felé elhajló ferde vonal felel meg. A kúnkerekegyházai gyűrű felíratában az \check{s} írásjegyének vonalvezetésében hasonlóképpen ugyanez a jelentékenyen balfelé hajló tendencia jut kifejezésre.

A mindössze két sorból álló felirat nem tartalmazhatja a kök-türk rovásírás valamennyi jegyét. Hangtani értéküket alapul véve, összesen 14 jegyet ismerhetünk fel a gyűrűk felíratain. Így is több, mint egyharmad része ez az ismeretes kök-türk írásjegyek összességének.

Új írásjegy nem fordul elő köztük.

Egyes kisebb jelentőségű graphikai jelenségek azonban minden esetre megjegyzésre méltók:

A kúnkerekegyházai szövegben látható n^1 és d^2 alakváltozatai a kök-türk írásjegyek közt is teljesen azonos változatokban fordulnak elő. A d^2 alakváltozatai a jéniszei-i feliratokban is párhuzamosan alkalmaztatnak.

A g^2 és j^2 hangértékeinek megfelelő jegyek a ladánybenei szövegben egyenes vonalvezetésben jelennek meg, míg a megfelelő kök-türk jegyek azonos részei, balra néző orientációban, gömbölyítve írtak. A g^2 írásjegye a jéniszei-i feliratokban egyenes vonalvezetésben, de jobbránéző orientációban van meg.

A t^2 a kúnkerekegyházai szövegben a megfelelő kök-türk írásjeggyel teljesen azonos, és talán csak a kézírás egyéni sajátosságának némi árnyalatával bír. Mindkét változata megvan a jéniszei-i feliratokban is.

A ladánybenei felirat \backslash jegye kétségen kívül z^2 hangértékkel olvasandó, míg a vele teljesen azonos kök-türk írásjegy s^2 -nek felel meg. (Ugyanezen írásjegy, felette egy kis vízszintes vonallal $\bar{\top}$ a turfáni könyvírásban az \check{s}^2 kifejezésére is szolgál.²²)

²² Vilhelm Thomsen, I. m. 298.

A kúnkerekegyháza felírat \check{s} jegyének graphikai képe ugyan- csak alig tér el a megfelelő jenszei-i kök-türk írásjegy Λ válto- zatától.

A kún felíratokban előforduló írásjegyek teljes sorozata a következő²³:

Mássalhangzók posteriores (*a, o, u, i*) előtt vagy után:

Kún	D)	C
Kök-türk	ḍ)	(
Hangértéke	j^1		n^1

Mássalhangzók anteriores (*e, ä, i, ö, ü*) előtt vagy után:

Kún	+	×	ʃ	Λ	Υ	h	h	l = z ²
Kök-türk	+	×	ʃ	ʃ	ʃ	h	h	l = s ²
Hangértéke	d^2		g^2	j^2	l^2		l^2	

Közömbös mássalhangzók (mind anteriores, mind poste- riores előtt vagy után):

Kún	ʃ	Λ
Kök-türk	ʃ	Π Λ
Hangértéke	η	\check{s}

Mássalhangzó *ö, ü* előtt vagy után:

Kún	ʃ
Kök-türk	ʃ
Hangértéke	<i>kö</i>

Magánhangzók:

Kún	Γ	>	N
Kök-türk	ʃ	Γ	>
Hangértéke	<i>i, i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i> ²⁴

²³ A mássalhangzók mellé irt ¹ számjegy a velük egy szótagot képező posteriores (*a, o, u, i*), a ² számjegy pedig a jelzett mássalhangzókkal egy szótagot képező anteriores (*e, ä, i, ö, ü*) kifejezésére szolgál.

²⁴ Vö. O. D o n n e r, Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. JSFOu XIV. (1896) Táblázat; Hans J e n s e n: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. Hamburg, 295.

A kök-türk írásjegyek helyesírása a posteriorisokkal és anteriorisokkal társuló írásjegyek szabályszerű külön tartásából szokott állni. A betűvetésben jártas mesternek ezt a graphikailag egymástól teljesen elkülönülő írásjegycsoportot nem volt szabad összekevernie. Ily összekeveredésből eredő íráshibák azonban a kök-türk felíratok közt egyáltalán nem tartoznak a ritkaságok közé.²⁵

Az ezüstgyűrűk rovómesterének írásába szintén belecsúszott egy-egy ily értelmet nem zavaró kis helyesírási hiba. Ilyen a ladánybenei felíratban a $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ szó írása az elvárható $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2\ddot{u}$ helyett.²⁶ Bár ez esetben nem lehetetlen, hogy talán magának a magyarországi kún nyelvnek hangtani (és esetleg nyelvjárási) jellege működött közre e (látszólagos) helyesírási hiba létrejövetelében. A Codex Cumanicusból is ismert *juzuk* (= *jüzük*) 'Fingerring' Cod. Cum. 179. szó labiális magánhangzói talán, eredeti kún kiejtés szerint, a posterioris *u* és anterioris *ü* közti, tökéletlen képzésű *w* hangnak hängzottak, mint pl. a kumük *juzuk* (*jüzük*) 'Ring' [Németh KSz. XII. (1911) 126]. Ily hangtani habitus nagyon alkalmas lett volna e helyesírási hiba elkövetésére. De létrejöhett hasonló jelenségtől függetlenül is.

Általában véve a magánhangzók jelzése tekintetében mindkét felíratban a rovómesterség területén való gyakorlatlanság jelei vannak végig. Az ezüstgyűrűk egyszerű ötvöseit és egyszersmind betűrovóit nem hasonlíthatjuk össze sem a kök-türk fejedelmek monumentális emlékköveinek, sem a turfáni kolostorok rovásírásos könyveinek gyakorlottkezü írómestereivel. Ez utóbbi felíratokban a magánhangzók jelzése kiforrott helyesírási szabályok szerint történt. Különösen a szóvégi magánhangzók kiírásában mindkét területen iskolázottságra valló következetességet látunk.²⁷ A kúnkerekegyházai felírat helyesírása mindezekkel szemben az iskolázatlan egyszerű ember nehézkes betűvetését juttatja emlékezetünkbe. A szóvégi magánhangzót ez — a kök-türk helyesírási szabályokhoz viszonyítva — két esetben is elhagyja. Az írás lényegét illetőleg azonban ezek a magánhangzók tulajdonképen mégsem maradnak el, mert természetszerűen bennefoglaltatnak a kiírt szótagjegy-

²⁵ Vö. A. von Le Coq, I. m. 1051; V. Thomsen, I. m. 298. 299.

²⁶ A kök-türk vagy turfáni felíratok rovómesterei *jüzügi alakban írták volna.

²⁷ W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1895. 401. 416; A. von Le Coq, I. m. 1060—1; Wilhelm Thomsen, I. m. 306.

ben. A kún rovó is nyilván így foghatta fel a leírni szándékolt szavak egész magánhangzóanyagát, midőn következőleg írt:

$d^2\eta t^2$ — $*d^2\eta t^2i$ ($d\eta$ -ti) helyett

$t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}$ — $*t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$ azaz $*t^2n^2\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$ ($t\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$) helyett.

Mássalhangzók írásában mutatkozó helyesírási hiba a $t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}$ ($t\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$) szó n^1 írásjegyének alkalmazása a kún felíratokból eddig még ismeretlen n^2 írásjegy helyett a kúnkerekegyházai gyűrűn.

A rovómester iskolázatlansága megnyilvánul még a szöveg folytatólagos összeírásában is. A kök-türk fejedelmi sírköveknek és a turfáni kolostorok könyveinek rovásírásos szövegeiben az egyes szókat általában véve szabályszerű választójelekkel volt szokás egymástól elkülöníteni. Találkozunk azonban itt is, mint pl. a talas-völgyi kök-türk sírköfelíratoknál, választójelnélküli, összeírt szövegekkel. Ilyen egymásbefolyó írást látunk a gyűrűfelíratokban is. Valószínűleg csak egy esetben alkalmaztak bennük mondatzáró jelet, a ladybenei felírat végén. A szöveg után itt egy jobbról balra orientált, lefelé hajló ferde vonal / látszik, mely amennyiben nem tartozik a térkitöltő díszítések közé, mondatzáró jelnek lenne tekinthető.

A kúnkerekegyházai felírat írásjegyeit, az ismeretes kök-türk és turfáni felíratok graphikai jellegzetességeitől eltérőleg, egyes téglányalakú keretek hét részre tagolják. Ily módon az első és utolsó keretben egy-egy írásjegy, a közbüleső keretekben pedig két-két írásjegy választatik külön. Ebben a látszólagos elkülönítésben azonban semmiféle mondattani jelentőséggel bíró tagolás sem rejlik. A jelenséget kizárólag technikai és ornamentális okokkal lehet magyarázni. E gyűrű ugyanis, eltérően a szokásos formától, nem kerek, hanem hétszegletű volt. Minden egyes szöglet felületén csak egy-egy, legfeljebb azonban két-két írásjegy fért el. Az ötvösmester ezt az írásra szánt hét kis felületet részint térkitöltő, részint díszítő céllal külön kerettel határolta körül. Ez az eljárás azonban a szavak terjedelmétől teljesen független, és semmiféle szóelválasztó rendeltetése sincs.

Az egyes gyűrűfelíratok graphikai képe, azoknak hangtani átírása és fordítása a következő:

I. A ladybenei felírat a még össze nem forrasztott ezüstszalag közepetájára esik. A két szóból álló szöveg előtt és után térkitöltő díszítőelemek vannak. Még pedig előtte (jobbról

balra haladó irányban) két vagy talán három térkitöltő Λ alakú jel, utána alkalmasint egy mondatzáró (?) ferde vonal /, és ismét további négy (vagy talán eredetileg öt) Λ alakú térkitöltő elem van. A rovásjeleknek viszonylagos központi helyzete, és a térkitöltő elemeknek arányosságra törekvő megoszlása arra enged következtetni, hogy az ötvösmester a felíratot valószínűleg még az ezüstszalag összeforrasztása előtt róttta fel. A nem mindenütt egyenletes szalag szélessége 5·5, 5·0, 4·5 mm. A rovásjegyek magassága 3·0, 3·5 mm. A szalag vastagsága 1·0 mm. Az összeforrasztott gyűrű belső átmérője 2 cm. Anyaga silányötvözetű ezüst. Maga a gyűrű a használat következtében kissé kopott.

A forrasztás helyén szétbontott gyűrűszalag felírata:

... $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ köz²(\ddot{a})l² /

Az alkotórészeire tagolt és hangtanilag helyesbített szöveg:

jüzügü közäl

„Gyűrűje szép.“

A jellegzetesen törökös szerkezet tulajdonképeni jelentése annyi mint „szép-gyűrűjü“ (t. i. az, aki ezt viseli). Hasonló típusú jelzős szerkezetek nem szokatlanok a magyar nyelvben sem, pl. feje-nagy, fele-más, ügye-fogyott stb.

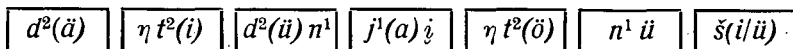
A felírat szövege tehát, a titulusok általános jellegzetessége szerint, jelentésére nézve magával a tárggyal áll szoros kapcsolatban. Dicséri a gyűrű viselőjét.

A szövegben előforduló kún szók párhuzamai a török nyelvekben: kumán, osmanly, baraba-tat., čagataj *jüzüük* ‚der Fingerring‘, ‚der Siegelring, Radl. III. 619—620; kazáni-tat., tiptär *jözök* ~ Mész. (kéziratos gyűjt.); baškurt *jödök* ~ Pröhle KSz. V. (1904) 249; kumük *juzuk* (*juzuk*) ‚Ring‘ Németh KSz. XII. (1911) 126; kyrgyz *žüzük* ~ Radl. IV. 188; kyrgyz *düzük* ~ Radl. III. 1815. stb. | kyrgyz *közöl* ‚trefflich‘, ‚tüchtig‘ Radl. II. 1302; karaim *gözäl* ‚schön‘ Radl. II. 1609; osmanly *güzel* ‚schön‘, ‚gut‘, ‚hübsch‘ Radl. II. 1649; krimi tat., kazáni tat. *güzäl* ~ Radl. II. 1649. (Vö. kumán *köz* ‚Auge‘ Radl. Cod. Com. 33) stb.

II. A kún kerek egyháza i gyűrű forrasztásj helye egész határozottsággal nem állapítható meg. Valószínű azonban, hogy az ezüstszalag összeforrasztása ez esetben is a felírat felrovása után történt, s ennél fogva az összeillesztés helye a szöveg eleje és vége közötti vonalra (a $d^2(\ddot{a})\eta$ szó elé) esett, ahol a gyűrűszalagon tény-

leg bizonyos vastagodás látszik, melyet az egyébként észrevehetetlen, ügyes összeforrasztásnak lehetne tulajdonítani. A 2 cm. átmérőjű gyűrű felülete nem kerek, hanem hétszegletű. Minden szöglet felületét s a rajta lévő írásjegyeket téglányalakú vonalas díszítés foglalja keretbe. A gyűrűszalag szélessége 5·5, 5·0 mm., az írásjegyek magassága 2·5 mm., a szalag vastagsága 1·0 mm. Ennek anyaga is silány ezüstből van. A használat következtében ugyancsak ez is kopott.

A felírat:

A negyedik téglányból kifejejtett n^1 írásjegy pótlásával, mondatrészekre felbontva:

där-ti dünjā[n]i̇n tönüši/ü

„Hasonló-volt a világ[n]ak forgása“.

A *dünjā[n]i̇n* szóalak, a felírat mondattani szerkezete szerint, önmagától adódó rekonstrukció, a szemlátomást hibásan írt $d^2(\ddot{u})n^1j^1(\ddot{a})i̇n$ helyett. Az iskolázatlan betűrovó, kinek helyesírásai hibái különben is minden szóban megismétlődnek, a j^1 és $i̇$ írásjegyei közé elfelejtette felírni az n^1 írásjegyet. Mivel a szövegben egész világos birtokviszony szerkezet állapítható meg, nem kétséges, hogy a *dünjā* szónak, mint birtokosnak, a kumán genitívus *-ning* ragjával bővülten, *dünjāni̇n* alakban (kumán *dunianing* 194, 14, 204, 10. Radl. Cod. Com. 57) kell állania.

A szövegben előforduló kún szók párhuzamai: kumán *tär* (*teng*) Radl. Cod. Com. 50; uigur, čagataj, kelet-turkesztáni, taranči, altaji, teleut, lebedtat., šorot, küärik *tär* ‚gleich‘, ‚gleichartig‘; ‚grade‘, ‚genau‘; (ujgur) ‚das Gleichgewicht‘, ‚die Regel‘, ‚die Richtschnur‘, ‚die Ordnung‘, ‚das Maass‘; (teleut) ‚das Lebensalter‘ Radl. III. 1041—2; kyrgyz, kara-kyrgyz, sagaj, kojbal, kačinc *ten* ‚gleich‘; ‚grade‘, ‚genau‘ Radl. III. 1042; kazáni-tat. *tiŋ* ‚gleich‘ Radl. III. 1355; osmanly *denk* ‚ellensúly‘; ‚bál‘, ‚köteg‘; ‚a dirhem negyed része‘; ‚egyensúly‘; ‚arányos‘; ‚hasonló‘, ‚párja (vminek)‘ Sámí 621. Vö. Radl. III. 1660. 1661; kyrgyz *där* ‚die passende Zeit‘ Radl. III. 1660—1. — A Cod. Cum. szókezdő *t*-jével szemben a felírat biztosan olvasható d^2 - szókezdetet mutat, mint az osm. *denk* és kyrgyz *där*. Hasonló ingadozás a Cod. Cum. hangjelzésében másutt is előfordul: *tage*, *dage* ‚auch‘; *tari*, *dri* ‚Hirse‘; *tagz*, *dač-i* ‚Krone‘; *tört*, *dort* ‚vier‘ Radl. Cod. Com. | *-ti* ~ kumán *edi* Imperf. egyes szám 3. személy ‚es war‘ < *ä*- Hülfszeitwort ‚sein‘ Radl. Cod. Com. 8; altáji,

teleut, lebed-tat., šorot, karaim, čagataj, taranči, krimi-tat, *ä* ~ Radl. I. 653. Igei összetételeknél vagy állítmányi helyzetben maga az igető kiesik: kumán *bergay-dik* 162, e Radl. Cod. Com. 8; osmanly *jüksek-ti* 'magas volt', *güzel-di* 'szép volt' stb. | kumán *dunia* 193, 15, 209, 7. (Radlov hangtani átírásában *dünjā* < arab *dunjā*) 'Welt' Radl. Cod. Com. 57. Radl. III. 1805; osmanly *dünjā* 'világ', 'a túlvilághoz viszonyítva az a világ, melyben most élünk', 'mindenség' Sâmi 621; kazáni-tat. *dönja* 'Welt' Mész. (kéziratok gyűjt.); kazáni-tat. *dönjā*, *dönejū* 'Welt' Bálint 129; kara-kyrgyz *dünd*, kyrgyz *dünüö* 'diese Welt' Radl. III. 1804 | kumán -*ning* genitívus-rag Kuun, Cod. Cum. CIV. (köztörök -*nīŋ*, -*nīŋ*, -*nuŋ*, -*nūŋ*) | *dunianing* 194, 14, 204, 10. Radl. Cod. Com. 57.²⁸ | kumán *tön* 'sich wenden' Radl. Cod. Com. 53. Radl. III. 1249; osmanly, krimi-tat., azerbejdšáni, čagataj *dön* 'sich im Kreise herumdrehen', 'sich abwenden', 'sich zurückwenden', 'umkehren', (azerb.) 'sich erheben', 'einen Aufstand machen' Radl. III. 1733. | köztörök -*iš*, -*jš*, -*uš*, -*üš* (magánhangzósvegű igetővek után -*jiš*, -*jšiš*, -*juš*, -*jüš*) nomen actionis képzésére szolgál, pl. osmanly *dönüş* die Rückkehr Radl. III. 1735. | kumán -*i* (köztörök -*i*, -*ī*, -*u*, -*ü*) egyes számú 3. személyű birtokrag:

Ave uçmakning kábagi
tirilikning agači (Pag. 137, 1)

„Ave, du Thür des Paradieses!

O, du Baum des Lebens!“ Radl. Cod. Com. 91.

A Cod. Cum. helyesírásában labiális magánhangzó után is labiális illeszkedés nélküli -*i* fordul elő:

baldu tatti tengri sözi (= *baldan tatti tãŋri sözi*)

„Das Gotteswort, das süsser als Honig ist“ Radl. Cod. Com. 97.

A Cod. Cum. helyesírása azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kúnkerekegyházaí gyűrű felíratában ezt az 1. számú 3. személyű birtokragot (talán éppen mint nyelvjárási sajátosságot), az élő török nyelvek törvényeszerű labiális illeszkedése szerint, -*ü* hangértékkel írjuk át. Ezt az olvasási és átírási módot egyébként a ladánybenei felírat *j²(ü)z²(ü)g²u* (*jüzügü*) szavának helyesírása is javasolja.

A kúnkerekegyházaí gyűrű felírata kötött alakjánál és magával a tárggyal kapcsolatos jelentésénél fogva azt sejteti velünk, mint hogyha itt valami találósmondásszerű vagy közmondásszerű szöveggel volna dolgunk. A szövegnek alliterációs kötöttségéből már magában is ilyesféle jellegre lehet következtetni: *dän-ti dünjā[n]iŋ tönüši/ü*. A szövegben a guruló gyűrű forgása és a

²⁸ A gyűrűfelíratban hibásan felírt -*iŋ* végzet alakjánál fogva a kumán -*ing* egyes számú második személyű birtokraggal volna egybevethető Pl.: *boying* 'dein Körper', *uning* 'deine Stimme', *oguling* 'dein Sohn', *ačuving* (Radlov hangtani átírásában *acüiŋ*) 'deine Trauer' Radl. Cod. Com. 96. Szóvégi (akár rövid, akár hosszú) illabiális magánhangzó után azonban ez az -*ing* végzet teljesen indokolatlan volna. Utóbbi esetben ennek a birtokragnak szabályszerűen, kötőhangzónélküli -*ŋ* alakban (**dünjā-ŋ*) kellene mutatkoznia.

„világnak forgása“ egymással nyilvánvaló párhuzamba kerül. Ily részben valóságos, részben játékos hasonlóság keresésén épül fel rendszerint a találós mondások szerkezete is. Egy kazáni-tatár találósmondás pl. a gyűrűnek az újra való felhúzásáról így hangzik:

kIšə kIšesine kólem tiktəm (jözök kijö)

„Kezemet más erszényébe dugtam (Gyűrű-felhúzás).“

Feltűnő mind a kún, mind a kazáni-tatár szövegben a mondat állítmányának múlt idejű alakja. Ez a figyelemreméltó múltidős szerkezet nem ritka a török folklóre közmondásanyagában sem. Idevonható kazáni-tatár közmondás:

žirtək-tišəkten kulyen. „A rongyos a lyukason nevetett.“

Ugyanezen közmondásnak egy baškurt változatában jelen idejű állítmány van: *tišək žertəkka kuler.* „A lyukas a rongyoson nevet.“

Egy másik kazáni-tatár közmondásban:

urdek birəp kəz əlyan. „Kacsát adva ludat vett“ (Kacsán ludat cserélt).²⁹

A felíratok nyelvtani és szókincsbeli anyaga a magyarországi kún nyelv helyét a vele szoros vonatkozásban álló Codex Cumanicus nyelve mellett jelöli ki. A két kiterjedelmű szövegben előforduló nyelvi anyag azonban aránylag oly kevés, hogy ebből ma még messzebbmenő következtetést levonni nem lehet. Megemlíthetjük talán, hogy a ladánybenei felírat *köz²(ü)*², 'szép' szava, mely a közelrokon török nyelvekben is megvan, az eddig ismeretes kún nyelvemlékek közül csupán a magyarországi felíratok szóanyagában került elő, a Codex Cumanicus egyébként sem túlságosan gazdag szövegeiből ellenben nem mutatható ki. Helyette néhány esetben párhuzamos jelentéssel a *körklü* 'schön' szó fordul elő. Radl. Cod. Com. 33.

Bármily kis terjedelmű legyen is azonban a két gyűrűfelírat szövege, mindamellett elegendőnek látszik mégis arra, hogy a benne foglaltató arab eredetű *dünjā* 'diese Welt' szón keresztül tanúságot tegyen a keleti török népek közt e felíratok keletkezése korában már javában virágzó arab kulturáramlatról, s a széles körben továbbterjedő mohammedánizmus hatásáról. Már a magyarországi kúnok szájhagyomány útján ránkmaradt egyéb nyelvi emlékeinek (a Miatyánk, Asztali, Áldás, Halasi Ének és Köszön-

²⁹ Saját kiadatlan gyűjtéseimből.

tések) vizsgálata során is feltűnt, hogy az iszlám vallási terminológiájából aránylag mily sok arab eredetű szó fordul elő bennük. A magyarországi kúnoknak az iszlámmal való szoros kapcsolatáról szól mindenek előtt is az ősi török *tengere, tengeri* (kumán *tengri* Radl. Cod. Com. 50) „Isten” jelentésű szónak az arab eredetű és jellegzetesen mohammedán színezetű *ala, aló* (~ *Allah*) szóval váltakozó többszöri előfordulása.³⁰ E téren azonban minden kétséget eloszlat a Halasi Ének utolsóelőtti sora (a Gyárfás I.-féle változat szerint): *Hej alah ilalah*³¹, melyben az iszlám követőinek kizárólag a liturgikus arab nyelven recitáltatni szokott hitvallása, azaz annak első mondata őriztetett meg. A mondat kezdetén végbement szövegromlás ellenére is világosan kiolvasható belőle az eredeti arab fogalmazás: *Lā ilahe ill' Allah* „Nincsenek istenek, csak az Allah”. Az iszlám katechizmusában ez az u. n. „tanúságtétel szava”-nak (*kelime i šehādet*) első tagja, melynek kiejtése által a hívő nyilvános bizonytságot tesz a mohammedán vallás mellett. Midőn tehát a XIII. századbeli, majd későbbi oklevelek a magyarországi kúnok pogányságáról szólnak, ezen u. n. pogányságon semmi esetre sem a török népek régi animisztikus világnézetét kell értenünk — bár egyes csökevények ebből is megmaradhettek —, hanem a már néhány évszázad óta náluk is többé-kevésbé meggyökeresedett iszlámra kell gondolnunk. Ennek kézzelfogható bizonyítéka a Codex Cumanicus arab vallási terminológiáján és további arab nyelvi elemein kívül — XIII. századbeli magyarországi nyelvemlékünk *dünjā* szava is.

A kún nyelvről szóló tudományos irodalomban eddig, egyetlen és legrégibb írott nyelvemlék gyanánt, a velencei Szt. Márk templom könyvtárában őrzött Codex Cumanicus-t ismertük. Ennek bevezetésében a codex keletkezési idejére vonatkozólag a következő feljegyzést olvassuk: *Alphabetum Persicum, Comanicum, et Latinum Anonymi scriptum Anno MCCCIII. Die XI Julii.*³²

Az a két kis gyűrűfelirat azonban, mely a ladánybenei és a kúnkerekegyházai sírokból került elő, a sírok mellékleteinek tanúsága szerint a XIII. századból ered. Tekintetbe véve azon körülményt, hogy a kúnok 1239-ben költöztek be Magyarországra,

³⁰ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 43. 45; Vö. kyrgyz, kazáni-tat., to-bolszki-, krimi-tat. *alla* Gott, Allah Radl. I. 397; taranči *alla* ~ Radl. I. 398; baraba-tat. *ala* ~ Radl. I. 350; osmanly, azerbejdzsáni *allah* ~ Radl. I. 398.

³¹ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 35.

³² Comes Géza K u u n, Codex Cumanicus. Budapestini, 1880. VI.

továbbá tekintetbe véve azt is, hogy a gyűrűk a rájuk látszó jelentékeny kopás után ítéelve, huzamos ideig használatban voltak, — felírataink jóval több mint egy félszázaddal megelőzik a Codex Cumanicus korát. Ezek szerint tehát e két gyűrűfelírat szövegét tekinthetjük a kún nyelv eddig ismert legrégebbi nyelvemlékének. Az a körülmény azonban, hogy ez a legrégebbi kún nyelvemlék nem latin írással, mint a Codex Cumanicus, hanem kök-türk rovásírással jegyeztetett fel, ezt a két felíratot a kúnságnak eddig ezen a téren páratlanul álló kulturkincsévé avatja.

Ezek birtokában lehetséges lesz talán végre történelmileg is igazolható és ennél fogva elfogadható magyarázatot találnunk az u. n. „székely rovásírás“-nak (és nem magyar rovásírásnak) eddig annyit bolygatott problémájára is . . .

Mészáros Gyula.

Rövidítések : Bálint = Szentkatolnai Bálint Gábor, Kazáni-tatár nyelvtan. (Kazáni-tatár szótár). Budapest, 1877; KSz. = Keleti Szemle; Radl. = Dr. W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. St. Petersburg, 1893—1911. I—IV; Radl. Cod. Com. = Dr. W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus. St. Petersburg, 1887; Sámí = Š. Sámí, Kámús i türki. Der i Se'adet, 1317.

(Deutscher Auszug) — **Kumanische Sprachdenkmäler in Kerbschrift.** Vor 700 Jahren (1239) haben sich 40.000 Familien der von den Mongolen gedrängten Kumanen in Ungarn angesiedelt. In- und ausländischen Feinden gegenüber wurden sie dann nach dem Mongolensturm zuverlässige und gefürchtete Stützen der königlichen Macht. In Gross- und Kleinkumanien, wo sie in geschlossenen Gruppen angesiedelt wurden, ist ihre Sprache erst nach dem 16. Jh. ausgestorben. Die protestantische Form des Vaterunsers ist nämlich in ihre Sprache noch übersetzt worden, und der Wortlaut dieser Übersetzung lebte unter ihnen in mündlicher Überlieferung nebst einigen anderen Texten religiösen oder kultisch-formelhaften Inhalts, wenn auch in einer sehr verdorbenen Gestalt, ungefähr bis um die Mitte des 18. Jh.-s weiter, als sie dann aufgezeichnet, aus Pietät auch der Schuljugend in den kumanischen Gebieten beigebracht wurden.

Die Kumanen werden in den ungarischen Quellen immer Heiden genannt, sie waren aber eigentlich Mohammedaner, deren Christianisierung endgültig wahrscheinlich erst durch die Reformation gelungen ist. Arabische religiöse Ausdrücke kommen nämlich nicht nur in den vorher erwähnten, auf uns gebliebenen verdorbenen Texten vor, sondern sie sind auch in der am Anfang des 14. Jh.-s entstandenen religiösen Texten des sog. Codex Cumanicus vorhanden. Als älteste Denkmäler der kumanischen Sprache können aber die Inschriften zweier Ringe angesehen werden, die 1932 unweit von

Kecskemét in zwei aus dem 13. Jh. stammenden Frauengräbern auf dem ehemaligen kumanischen Gebiet gefunden wurden und jetzt in dem städtischen Museum in Kecskemét aufbewahrt werden.

Diesen Inschriften kommt besonders deswegen eine sehr grosse wissenschaftliche Bedeutung zu, weil sie bisher das einzige Denkmal der Kerbschrift der Kumanen sind. Dass die Kumanen eine Schrift hatten, war schon aus einem Bericht des tschechischen Historikers Bohuslaus Balbinus bekannt. Balbinus hat nämlich 1677 in der Kirche von Eibenschütz die mit kumanischen Schriftzeichen versehenen Grabdenkmäler der im Jahre 1253 bei dem Einbruch nach Mähren gefallenen Kumanen noch gesehen. Die grösste Überraschung für uns bietet aber der Umstand, dass die offensichtlich von rechts nach links orientierten kumanischen Schriftzeichen der Inschriften der Kecskeméter Ringe mit den Schriftzeichen der kök-türkischen Silbenschrift vollkommen übereinstimmen, die jedoch in Innerasien schon im 9. Jh. durch die uigurische Kursivschrift verdrängt wurde. Die uns bekannten westlichsten Denkmäler in dieser alttürkischen Kerbschrift sind die Inschriften einiger Grabdenkmäler aus dem Tale des Talaş in Russisch-Turkestan. Die Inschriften der Kecskeméter Ringe bezeugen uns also, dass diese von den Vorfahren der Kumanen noch vor dem 9. Jh. in Mittelasien übernommene alttürkische Kerbschrift von den Kumanen während ihren Wanderungen durch Westasien und Südosteuropa bewahrt und auch nach Ungarn mitgebracht wurde. Es kann nämlich nicht angenommen werden, dass diese Ringe als der Abnutzung sehr ausgesetzte Gebrauchsgegenstände noch vor einem halben Jahrtausend irgendwo in Mittelasien mit Inschriften versehen worden wären.

Die Inschriften der beiden Ringe enthalten 14 Silbenzeichen der kök-türkischen Silbenschrift; neue Zeichen kommen nicht vor. Die Verfertiger der Inschriften waren offensichtlich keine geübten Schreiber, und so kommen einige unerhebliche Schreibfehler in den Ringinschriften vor; ähnliche fehlen aber auch in den Texten der Orchoner Monumentalschrift nicht. Als Besonderheit sei noch bemerkt, dass das Zeichen für s^2 der kök-türkischen Inschriften in der Inschrift des in Ladánybene gefundenen Ringes den Lautwert von z^2 hat.

Die Inschrift des Ladánybeneer Ringes lautet: $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ [für $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^3\ddot{u}$] $k\ddot{o}z^2(\ddot{a})l^2$ „ihr-Ring schön“, d. h. „die mit dem schönen Ring“.

Die Inschrift des Kerekegyházaer Ringes: $d^2(\ddot{a})\eta l^2$ für $d^2(\ddot{a})\eta l^2 i$ $d^2(\ddot{u})n^1 j^1$ $(a)\eta$ für $d^2(\ddot{u})n^1 j^1(a)[n^1]\eta$ $l^2(\ddot{o})n^1 \ddot{u}š$ für $l^2(\ddot{o})n^1 \ddot{u}ši/\ddot{u}$. Der Sinn: „Ähnlich-war der-Welt ihr-Kreislauf“. Aus der Alliteration zu schliessen scheint das ein Rätsel oder eine sprichwortartige Wendung gewesen zu sein, und in solchen pflegt auch im Kasan-Tatarischen das Praeteritum an Stelle des zu erwartenden Praesens zu erscheinen. Besonders beachtenswert ist noch der Ausdruck $d\ddot{u}nj\ddot{a}$ „diese Welt“, der in der Terminologie des Mohammedanismus wurzelt.

Diese Ringinschriften sind vielleicht auch geeignet, die Frage der fälschlich als ungarische „Runen“-schrift genannte Szekler Kerbschrift der endgültigen Klärung näher zu bringen.